

OSMANLI DEVLETİNİN EKONOMİK YAPISI VE 16. YÜZYILDA GERÇEKLEŞEN DEVALÜASYONUN NEDENLERİ

Yüksel GÜRBÜZ¹

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

İktisat Bölümü

ÖZET

Osmanlı Devleti, 16. Yüzyılda kendi kontrolüyle devalüasyon yaparak akçenin değerini düşürmüştür. 16. Yüzyılda gerçekleşen bu devalüasyonun başlıca nedenleri coğrafi keşifler sonrası ekonomik kalkınma yaşayan Batının ve yeni ticaret yollarının Osmanlı ekonomisi üzerine etkisidir. Coğrafi keşiflerle ticaret yolları üzerinde etkisi kalmayan Osmanlı Devleti hem askeri hemde iktisadi anlamda sorun yaşamıştır. Devalüasyonun tanımı çeşitleri ve Osmanlı Devleti'nde devalüasyonu tetikleyen nedenler hem iktisadi hemde tarihsel açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Coğrafi Keşiflerin Etkileri, Devalüasyon, Osmanlı Devleti*

ABSTRACT

Ottoman Empire, 16. By making your own 21st century control of devaluation has reduced the value of the Fund. in the 16th century, the main causes of geographical discoveries that have occurred after the devalüasyonun economic development living West and the effects of new trade routes to the Ottoman economy. Geographical discoveries and trade routes in the Ottoman Empire, which has an impact on both military and economic sense issue. Devalüasyonun definition of the types and the reasons that triggered devaluations in the Ottoman Empire and explored economic and historical aspects.

Keywords: *Devaluation, Effects of geographical discoveries, Ottoman Empire*

¹ 19 Mayıs Üniversitesi, İktisat Bölümü Lisans Öğrencisi

İçindekiler

1 DEVALÜASYONUN TANIMI, ÇEŞİTLERİ VE YAPILMA NEDENİ	3
1.1 DEVALÜASYON NEDİR?	3
1.2 İKTİSADİ DEVALÜASYON NEDİR?	3
1.3 DEVALÜASYON NEDEN YAPILIR?	3
2. AKDENİZ COĞRAFYASI VE COĞRAFİ KEŞİFLERİN TARİHÇESİ	3
2.1 AKDENİZ'İN COĞRAFYASI.....	3
2.2 COĞRAFİ KEŞİFLERİ HAZIRLAYAN TEKNOLOJİK NEDENLER	4
2.3 COĞRAFİ KEŞİFLER VE AVRUPA'NIN ZENGİNLEŞMESİ	6
2.4 COĞRAFİ KEŞİFLERİN NEDENLERİ.....	7
2.5 AMERİKA KITASININ KEŞFİ.....	7
2.6 ÜMİT BURNU VE HİNDİSTAN'IN COĞRAFİ KEŞİFLERDEKİ ROLÜ	8
2.7 DÜNYANIN YUVARLAK OLMASININ KANITLANMASI.....	8
2.8 COĞRAFİ KEŞİFLERİN EVRENSEL BOYUTU	8
3. COĞRAFİ KEŞİFLERİN AVRUPAYA VE OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ	9
3.1 COĞRAFİ KEŞİFLERİN OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ	9
3.2 AVRUPA'DA FİYAT DEVRİMİ	9
3.3 FİYAT DEVRİMİNİN OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK SİSTEMİNE ETKİLERİ ...	11
4. OSMANLI DEVLETİNDE EKONOMİ	12
4.1 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İÇ TİCARET	12
4.2 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DIŞ TİCARET	13
4.3 OSMANLI DEVLETİNDE PARA SİSTEMİ.....	15
4.4 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAŞANAN FİYAT ENFLASYONU	17
SONUÇ YERİNE	18
KAYNAKÇA	19

GİRİŞ

Bu çalışmamızda, ilk bölümde devalüasyonun tanımı, çeşitleri ve yapılma nedeni incelenmiş, ikinci bölümde coğrafi keşiflerin neden ve sonuçları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde coğrafi keşiflerin Osmanlı Devleti'ne dolaylı ve doğrudan etkisi incelenmiştir. Son bölümümüzde ise Osmanlı Devleti'nin ekonomi yapısı üzerinde durulmuş ve devalüasyonun sebepleri aktarılmıştır.

1 DEVALÜASYONUN TANIMI, ÇEŞİTLERİ VE YAPILMA NEDENİ

1.1 DEVALÜASYON NEDİR?

Devalüasyon TDK'na göre sözcük anlamı "Değer Düşürücü "dür. Fransız bir kelime olan dévaluation sözcükten Türkçeleştirilmiş halidir.¹

1.2 İKTİSADİ DEVALÜASYON NEDİR?

Devalüasyon, bir ülkenin resmi para biriminin diğer ülke para birimleri karşısında değerinin azaltılmasıdır. Devalüasyon devlet tarafından, ülke ekonomisine yapılan dışarıdan bir müdahaledir.

1.3 DEVALÜASYON NEDEN YAPILIR?

Hiç bir ülke, kendi para biriminin diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesini istemez fakat bazı durumlar devalüasyon yapılmasını, ekonomik toparlanma açısından zorunlu hale getirebilir. Devalüasyonun en önemli uygulanma sebebi, ekonominin dış ticaret dengesinin açık veriyor oluşudur.

Bir ekonomide toplam ithalat, toplam ihracatın üzerinde ise o ekonomide dış ticaret açığı mevcuttur. Bu durumda devalüasyon ile, ilgili ülkenin satın alma gücü zayıflatılarak, daha fazla ihracat, daha az ithalat gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılır. Ülke para biriminin diğer dövizler karşısında değerinin azalmasıyla, satın alma gücü zayıflar ve ithal malların fiyatı alım yapacak ülke için artmış olur, ülkenin dış ülkelere ihraç edeceği ürünlerin fiyatı ise düşmüş olur. Böylece ihracat gelirlerinde artış, ithalat giderlerinde ise azalış kaydedilerek bütçe dengeye getirilmeye çalışılır.²

2. AKDENİZ COĞRAFYASI VE COĞRAFİ KEŞİFLERİN TARİHÇESİ

2.1 AKDENİZ'İN COĞRAFYASI

Akdeniz, Avrupa Kıtasını Afrika Kıtasından ayıran, batısında Atlas Okyanusu doğusunda ise Asya Kıtasına kadar uzanan bir kıtalararası denizdir. Akdeniz'i diğer denizlerden ayıran özelliklerden biri de, "dünyanın en büyük iç denizidir."³ Bu açıdan bakıldığında Braudel'in ünlü eserinde belirttiği gibi "Akdeniz bir deniz bile değildir, o bir denizler bütünüdür."⁴ Akdeniz'in batısında yer almakta olan, sığ ve dar bir coğrafi özelliği bulunan Cebelitarık boğazı ile Atlas Okyanus'una açılmaktadır. Aynı zamanda güneydoğu bölgesinde 1869 yılında

kullanıma açılan Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz' e bağlanıp Hint Okyanusuna ulaşım imkânı vermektedir.

Akdeniz havzası tektonik anlamda bakıldığında aktif bir yapısı bulunmaktadır ve bu nedenden dolayı bu bölgede depremlere sık bir şekilde rastlanmaktadır. “Akdeniz’in dikkat çekici özelliklerinden biri de iç denizlerin en derini olmasıdır. Bu denizde 3000 metreden ve özellikle Doğu Akdeniz’de 4000 metreden daha fazla derinliği olan birçok çukur bulunmaktadır.”⁵ Akdeniz’in iklimi genel olarak ılıman bir iklimdir. Akdeniz’de kış ayları diğer iklimlere nazaran daha ılıman rüzgârlı ve daha yağışlı (Akdeniz de yağış oranı bölgeleri arasında farklılık göstermektedir) geçmektedir. Akdeniz’de yaz mevsimleri ise sıcak ve kurak geçmektedir. Akdeniz bölgesinde genel olarak sonbahar ve ilkbahar mevsimleri ise daha çok geçiş mevsimi özelliği taşımaktadır. Akdeniz bölgesinde çeşitli farklılıklar gösteren mevsimsel durumlara göre bitki örtüsü (genellikle maki hâkim olsa da farklı ağaç çeşitleri de bulunmaktadır) de çeşitlilik kazanmış, bölgelere göre kısmen farklılaşmıştır.

Akdeniz’de genel olarak sıcaklık ortalamasının yüksek olması yüzünden deniz suyundaki buharlaşma oranı da yüksektir. Bu bağlamda Cebelitarık boğazı Akdeniz için hayati bir önem taşımaktadır. Atlantik okyanusundan gelen su akıntısı Cebelitarık boğazından giriş yaparak Akdeniz’i beslemektedir. Dünyanın şekillenme evrelerinde Avrupa ve Asya kıtasının milyonlarca yıl ilerlemesiyle birlikte iki kıta birbirine çarpmış ve Cebelitarık boğazı kapanmıştı. Bunun bir sonucu olarak hızla (bilim insanları 2000 yıl olarak tahmin ediyor) Akdeniz’in suları buharlaşmış ve geriye sadece tuz kalmıştı. Akdeniz’i bir enlem çizgisi ile iki eş parçaya bölecek olursak, kuzey tarafında daha çok iç deniz ve daha çok adaların bulunduğu görülecektir. Aynı zamanda kuzey tarafında ki kıyılarda girintiler oldukça fazladır, bu girintili kıyı şeridi birçok doğal limana ev sahipliği yapmaktadır. Bu doğal limanlar hem ticaret filoları için hem de askeri donanmalar için barınak görevi görmektedir.

Bu girintili ve çıkıntılı coğrafi şekiller bahsettiğimiz coğrafi özellikleri sağlaması sayesinde, insanlar için bir çekim alanı haline gelmiş ve etrafında liman kasabaları veya liman şehirlerinin kurulmasına neden olmuşlardır. Bununla birlikte bu gibi yerleşim yerleri hinterlandlarıyla ticari ve sosyal olarak derin bağlar kurmuşlardır tarihsel süreç içerisinde. Bu gibi bölgelere verilebilecek en iyi örnek şüphesiz Adriyatik denizin kıyılarıdır. Sonuç olarak baktığımızda Akdeniz’in coğrafi yapısı sayesinde onu diğer denizlerden ayıran özelliklerin oluşmasına ve kendisine has durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu özellik ve durumların etkilerini Akdeniz etrafında kurulan birçok farklı medeniyetin farklı yapılarında gözleyebiliyoruz.

2.2 COĞRAFİ KEŞİFLERİ HAZIRLAYAN TEKNOLOJİK NEDENLER

Ortaçağ’ın karanlık yıllarında Katolik kilisesinin baskıcı tutumu ve yaptığı katliamlar, bilimin gelişip ilerlemesini büyük ölçüde engelliyordu. Özellikle “kilise babalarının evrenin sınırlarını mantıksal bir spekülasyon dayanağı bulma çabaları”⁶ engellerin başında geliyordu. Bu baskı kırılmaya başlayıp insanoğlu merak etme arzusuna yenik düşüp sorgulamaya başladıkça

yeni fikirler ve yeni teoriler gelişmeye devam etti. Bunlar coğrafi, astroloji ve gemicilik teknolojileri gibi alanlarda ilerlemeler gösterilmesine neden oldu.

Özellikle mevcut bilgiyi yok sayarak dünyanın şekli hakkında yapılan tartışma ve araştırmalar hem baskının kırılması hem de fen bilimlerinde yaşanan en önemli gelişmelerdir. Kilise baskının kırılması Martin Luther'in 1517 yılında başlattığı⁷ olay ve olaylar zinciri kadar olmasa da, yaşanan her kırılma gelişmeye neden oluyordu. Bununla birlikte yukarı da baskın neden olarak belirttiğimiz ekonomik gelişmeler ve belki bir anlamda ekonomik zorunluluklar, gelişimin katalizörü oldu.

Bununla birlikte yunan coğrafyacı (aynı zamanda matematikçi ve astronomdur) Ptolemaios tarafından yazılan ve uzun yıllar sonra tekrardan keşfedilen coğrafya kılavuzu⁸ eseri⁹ sayesinde birçok denizci yeni ufuklar keşfetti. Birçok eksik ve hatalı bilgisine karşın bu eser sayesinde birçok denizci keşifler de bu eserde yer alan haritaları sıklıkla kullandı. Bu eser sayesinde “yeryüzünün yuvarlaklığına birçok kimselerce inanılmamıştır”¹⁰ Hatta eski Yunan eserlerine verilen değeri ve hakkında yapılan akıl yürütmelerini Kristof Kolomb'un seyir defterlerinde şu cümlelerle görebiliriz;

*“Evet, Aristo güney kutbunun yâda onun altındaki karaların yeryüzündeki en yüksek ve güneşe en yakın bölge olduğunu düşünüyor, biliyorum bunu ama başka bilginler ona karşı çıkıyor, bunun kuzey kutbunun altında olduğu ileri sürüyorlar.”*¹¹

Ekonomik zorunlulukların bir getirisi olarak hem de teknik gelişmenin bir sonucu olarak gemicilik teknolojisi hızla değişmeye ve olumlu anlamda gelişmeye başlamıştı, özellikle 15.yüzyıl'da Portekiz'in bu anlamda yaptığı katkılar ile İç denizlerde kürek gücüne dayanan gemiler yoğunlukla kullanılıyordu, fakat açık denizlerde kürek gücü ile ilerlemenin zorluğu, bunun getirisi olarak uzun yolculuklar da doyurmak zorunda olunan fazla hatta gereksiz tayfa sayısı ve tüm bunlara ek olarak okyanus seyahatine karşı dayanıklı olmayan gemiler, uzun ticari yolculuklar için birer engel ve değişmesi gereken zorunluluklardı.

Avrupalı devletlerin kullandığı “barcas” ve “barinels” şeklinde isimlendirilen uzun yıllar denizlerde hizmet verdi. Fakat bu gemiler hem yukarı da belirttiğimiz nedenlerden dolayı hem de hantal olmasından dolayı çok yavaştı. “Portekiz açık sularda yolculuk yapabilmek için yeni bir gemi ve yelken tipine ihtiyaç duydu. Yeni dizayn edilen gemiler Caravel'lerdi.”¹²

Aslında gemicilik tekniklerinde değişen sadece gemi tipleri ya da yelken direk sayıları değildi, kullanılan gövde kaplama malzemeleriyle birlikte özellikle yelkenli gemiler için hayati değere sahip olan yelken kumaş kalitesiydi. Teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler sadece gemici yapım teknolojileriyle sınırlı kalmıyor, yol ve yön bulma konusunda denizcilere yardımcı olan aletlerde de geliyordu.

Bunun en önemli örneği Usturlap'dır. Temel amacı yüksekliği ölçmektedir. “Usturlap, yükseklik ölçme aletiyle birlikte keşiflerin yapılmasını sağlayan başlıca denizcilik donanımlarındandı”.¹³ Bununla birlikte barutun ateşli silahlarda kullanılıp ardından gemilerde kullanılmaya başlaması çok önemli bir gelişme idi,“ağır silahlarla donatılan savaş gemileri

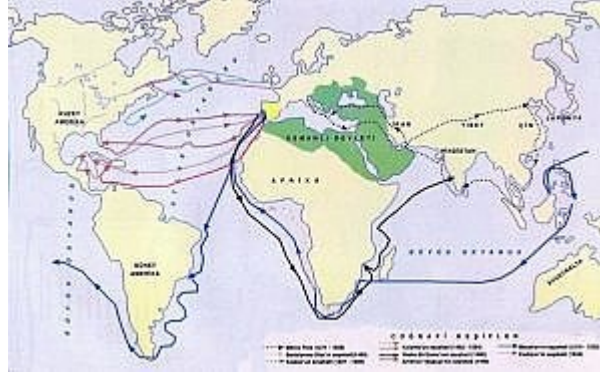
çok uzun mesafelerden gelen saldırılara karşı kendilerini etkin bir şekilde savunabiliyorlardı. Bunun bir sonucu olarak, Avrupalı denizciler, 1500'li yıllardan önce, uzak mesafelerdeki okyanuslarda seyretmeyi öğrendikleri zaman, onların gemilerinin, deniz savaşında, diğer gemilere nazaran daha dayanıklı, daha dirençli, olduğunun ispatlanması olmuştur.”¹⁴

Pusulanın geliştirilip yaygınlaşması ve cep saati gibi önemli buluşlar diğer teknik gelişmeler ve ilerlemeler olarak devam etti. Özetlemek gerekirse artık yeni tip gemilerde yelkenler için direk sayıları arttırıldı ve bu direklerin dönüş açıları geliştirildi. Yelkenler için kullanılan kumaş tipi geliştirildi, geminin yüksek dalgalarda su almaması ve sağlam kalabilmesi için gövde güçlendirilip su geçirme (karasakız, katran ve halatlar kullanıldı) oranları daha da azaltıldı, bunun sonucu olarak insan gücüne olan ihtiyaç azaldı ve gemideki tayfa sayısı azaldı.

Artık gemiler okyanuslar arası yolculuklara eskiye oranla çok daha fazla hazırды. Fen bilimlerinde yaşanan gelişmeler sayesinde artık gemi hızı ölçme ve yön bulma teknikleri iyiden iyiye gelişmeye başlamış ve okyanuslar da yol alan gemilerin işlerini kolaylaştırarak başarılı sonuçlar almasında faydalı birer araçlara dönüşmüştür.

2.3 COĞRAFİ KEŞİFLER VE AVRUPA’NIN ZENGİNLEŞMESİ

Osmanlı'nın kuruluş zamanında gerçekleştirdiği Rumeli fetihleri göz ardı edilirken, Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethettiğinde Bizans tarihe karışmış ve Türk ulusu Ortadoğu'daki en büyük güç konumuna yükselmişti. Çünkü Osmanlı Devleti toprakları, aynı zaman Çin'den başlayarak Orta Asya üzerinden Anadolu'ya ve oradan da Avrupa güzergahında ilerleyen “İpek Yolu” ve Hindistan üzerinden Irak, İran ve Suriye'den Akdeniz limanlarına ve İskenderiye'ye giden “Baharat Yolu (Buhur Yolu)”nu kendi kontrolünde tutmaktaydı. Osmanlı fetihlerini sürdürürken, Haçlı Seferleri sonrasında bilim ve teknik olarak gelişen Avrupa Devletleri ilk başlarda dini amaçla başlattıkları keşifleri artık Doğu'nun zenginlikleri için sürdürmek amacındaydılar. Çünkü makineleşme ve endüstrinin gelişmesi hammadde ihtiyacını ve üretilen malları geniş pazarlara sunmayı mecburi kılmıştı. Büyük pazarlara ulaşmak için köprü olarak kullanılan Osmanlıya ödenen vergiler ise satılan mamullerden kazanç elde etmeyi zorlaştırmaya başlamıştı. İlk olarak Osmanlı ile bir mücadele içine giren Batı, Osmanlı'nın her yerde önlerini kesmesinin ve güçlü ordusunun aldığı galibiyetlerle O'nu “Doğu Bloğu” olarak nitelendirmişti. 14. yüzyılın başlarında dini amaçla başlayan, Fransız ve Cenevizli gemiciler tarafından düzenlenen keşiflerden sağlıklı sonuçlar alınamamıştı. Yapılan bu ilk keşiflerde Kanarya Adaları ve Azor Adaları bulunmuştu. Fakat 15. yüzyıldan itibaren yapılan keşifler maddi amaçlarla yönetilir hale gelmişti.

Şekil 1 Coğrafi Keşiflerin Başladığı Dönemde Osmanlı Devleti

2.4 COĞRAFİ KEŞİFLERİN NEDENLERİ

Coğrafi keşiflerin başlıca nedenlerini 6 maddede sıralayabiliriz:

1. Avrupa'nın coğrafya bilgisi olarak gelişmesi, pusulanın bulunması ve denizcilikteki deneyim konusundaki büyük gelişme. Çünkü daha önce denizciler kıyıda uzaklaştıkça yön bulma korkusuna kapılıyorlardı. Ayrıca dünyanın düz olduğuna inanan denizciler ufuk çizgisini geçtiklerinde aşağı düşeceklerini sanıyorlardı.
2. Avrupa'nın kendilerinde bulunmayan değerli maden, ipek ve baharat gibi maddeler için daha ucuz bir yol bulma çabaları.
3. Özellikle İspanyol ve Portekizli gemicilerin Doğu'nun zenginlikleri ile ödüllendirileceği vaadi.
4. Hıristiyanlığın bütün Dünyaya yayılmak istenmesi (misyoner faaliyetler).
5. Özellikle 13. yüzyılda yaşanan Moğol istilasının engellenmesi için gönderilen elçilerle birlikte dünya ve Doğu'nun zenginlikleri hakkında aktarılan ilk izlenimler. Bu gezginlerin en önemlisi Venedikli gezgin Marco Polo'dur.

2.5 AMERİKA KITASININ KEŞFİ

Okyanuslarda bu rekabet yaşanırken İspanya hükümeti gemicilik tarihinde önemli bir ün sahibi olacak gemicisi 1451 yılında çoktan mürettebatı ile birlikte Okyanuslara yelken açmıştı. Bahsi geçen korkusuz denizci Cristof Colomb, İspanya Kralı Ferdinand ve eşi Isabella'nın yardımlarıyla Atlas Okyanusuna açılmıştı. 1451-1506 yıllarında yaşamı boyunca yaptığı keşiflerle bütün dünya denizcilik tarihine geçen Cristof Colomb, Asya kıtasına ulaşmak için çıktığı serüvende aslında 1492 yılında hiç ummadığı bir yer olan Bahama Adlarına yani Amerika kıtasına ulaşmıştı. Colomb, çıktığı karanın Amerika olduğundan habersiz ayrılırken, İtalyan denizci Amerigo Vespucci, Colomb'un ölümünden bir yıl sonra 1507 yılında onun izini takip edince yeni bir kıta keşfettiğini anlamış ve kıta denizcinin kendi adıyla literatüre geçmişti.

2.6 ÜMİT BURNU VE HİNDİSTAN'IN COĞRAFİ KEŞİFLERDEKİ ROLÜ

Portekizli denizci Bartelemeo Diaz ise 1486 yılında tutulduğu bir fırtınayla güneye sürüklenerek Natal'e ulaştı. Afrika'nın güneyinden dolanarak 1487 yılında Ümit Burnu'nu keşfeden denizci buraya Fırtınalar Burnu adını vermişti. 1498 yılına gelindiğinde ise Vasco De Gama Hint Okyanusu'nu aşarak Hindistan'ın batı kıyılarına ulaşmıştı.

Şekil 2 Ümit Burnu

2.7 DÜNYANIN YUVARLAK OLMASININ KANITLANMASI

Magellan ve yardımcısı Del Cano 1519 yılında Alman Kralı olan Şariken'in desteğiyle denizlere açılmıştır. İspanyadan yola çıkan Magellan, sürekli rotasını değiştirmeden ters yönde ilerleyerek seyahate başladığı yere dönmeyi düşünüyordu. Evet! Aslında Magellan yıllardır kilise tarafından reddedilen Dünyanın yuvarlak olduğu kanısını kanıtlamak istiyordu. Önce Güney Amerika kıyılarını dolaşan Magellan, kendi adını verdiği Magellan Boğazını bulmuştu. Büyük Okyanus'a açılan Magellan, Philippine Adalarına ulaştığında ada yerlileri ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmişti. Magellan öldükten sonra yardımcısı olan Del Cano Ümit Burnu'nu dolaşarak 1522 tarihinde İspanya'ya dönmüştür. Böylece dünyanın yuvarlak olması kanıtlanmıştı.

2.8 COĞRAFİ KEŞİFLERİN EVRENSEL BOYUTU

Keşiflerin Dünya üzerinde evrensel dini, ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok etkisi olmuştur. Öncelikle Baharat ve İpek Yolları ile birlikte Akdeniz limanları önemini kaybederken Atlas Okyanusu kıyısında bulunan limanlar büyük önem kazanmaya başlamıştır. Keşfedilen yeni kıtalar silah zoruyla kontrol altına alınarak sömürgeleştirilmiş ve bu kıtalarda bulunan altın ve gümüş Avrupa'ya akmaya başlamıştır. Keşiflerin sonucunda zenginleşen burjuva sınıfı güç kazanarak Avrupa mallarına yeni pazarlar bulmuş ve bu gelişmeler Sanayi Devrimini tetiklemiştir. Keşfedilen yerlere götürülen Avrupa dini ve kültürel yapısı bu sömürgeci Avrupalılaştırmıştır. Her ne kadar Hıristiyanlık yeni kıtalara yayılmış gibi görünse de aslında "Dünyanın yuvarlak olması" ve yeni yerlerin keşfi kiliseye olan inancı kökten sarsmıştır. Özellikle keşfedilen kıtalardan Avrupa'ya götürülen bilimsel ve kültürel eserler başta Rönesans olmak üzere büyük değişikliklerin mihenk taşı olmuştur. Coğrafi Keşifler, başta Rönesans ve

Reform olmak üzere Avrupa’da meydana gelen birçok yenilikçi ve aydın hareketi de derinden beslemiştir. ^{DIPNOT 1}

3. COĞRAFI KEŞİFLERİN AVRUPAYA VE OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ

3.1 COĞRAFI KEŞİFLERİN OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ

Coğrafi keşiflerle Osmanlı'nın elinde bulunan İpek ve Baharat Yolu önemini kaybetmiş, yeni ticaret yolları bulunmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Tüm bunlar Osmanlı'yı maddi açıdan olumsuz etkilemiştir. Daha doğrusu; Osmanlı Devleti ve diğer Müslüman devletler zarara uğrayıp, ellerindeki malların değerleri gitmiştir. Coğrafi keşifler, bütün insanlığı etkilemiştir. Bu yönüyle evrensel bir özelliğe sahiptir. Akdeniz Limanları, Coğrafi Keşifler sonucunda önemini kaybetti. Ancak 1869'da Süveyş Kanalı'nın Fransızlar tarafından açılmasıyla bu limanlar yeniden önem kazanmıştır. Coğrafi Keşifler, Müslüman ülkeler açısından büyük zararlara neden olmuştur. İslam ülkeleri yoksullaşmış, Türkistan Hanlıkları giderek zayıflamış ve Ruslar karşısında gerilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, İpek ve Baharat Yollarına hâkim olmasına rağmen yolların değişmesinden dolayı umduklarına ulaşamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, ticaret faaliyetlerini yeniden geliştirebilmek için Avrupalı devletlere kapitülasyonlar vermek zorunda kaldı. Ayrıca Osmanlı topraklarında kervan yolları boyunca faaliyet gösteren halk ve zanaatkarlar işsiz kaldı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde ekonomik sıkıntılara ve Celali İsyanlarına zemin hazırlamıştır. ^{DIPNOT 2}

3.2 AVRUPA'DA FİYAT DEVRİMİ

Tüm bunlarla birlikte dünyada ticaret hacmi eskisine oranla (keşifler öncesi) daha fazla büyüdü, yenedünya üzerinden gelen altın, gümüş ve diğer değerli madenler Avrupa üzerinden dünya ticaretinde kullanıldı. Yenedünyadan kasalar dolusu hatta gemiler dolusu değerli madenler geliyordu ve her gelen değerli maden eritilip paraya dönüştürülüyor ve piyasa sürülüyordu. Piyasa sürülen bu yeni paralar ise doğal olarak ticarete kullanılıyor dolayısıyla ticaretin söz konusu olduğu pazarlarda bu paraların izini sürebilirdiniz. Piyasalarda kullanıma sürülen bu yeni paralar arz talep dengesini derinden sarıyor ve yeni sorunlara neden oluyordu. Yenedünya üzerinden gelen değerli maden büyüklüğü ile ilgili şu şekilde örnek verebiliriz.

Yalnız İspanya darphanesinin 1500 ile 1520 arasında 45.000 kilo gümüş bastığı halde, 1545 ile 1560 arasındaki 15 yıl içinde darphanenin para olarak çıkardığı gümüş 6 misline yani 270.000 kiloya çıkmış, 1580'den 1600'e kadarki 20 yıl içinde 340.000 kiloya yani 1520'dekinden 8 misli fazlasına çıkmıştı.¹⁵

Belirttiğimiz örnek değerli maden bolluğunu kavramada yeterli olsa da, bazı tarihçilerin yaptığı hesaplamalar ve tahminler ile bu rakamı yani 1493 yılından 1800'lü yıllara kadar olan ki değerli maden akışını iki buçuk milyon kilo altın ve yüz milyon kilo gümüş olarak tahmin etmekte. Bu değerli madenlerden de farklı ayar ve gramajlarda paralar darp edildiğini kabaca

düşünecek olursak yenedünyadan gelen değerli maden hacminin ne kadar yüksek olduğunu anlayabiliriz.

Sömürüye açılan Amerika kıtasının değerli madenleri ile birlikte eş zamanlı olarak yeni deniz yollarının kullanıma açılması ve okyanuslarda dolaşımda olan gemilerin yük taşıma tonajının büyümesiyle ticaret hacmi de iyiden iyiye ve gün be gün artıyordu. Kırsal bölgelerde bile para kullanımı artmaya başlamıştı, buda eş zamanlı olarak değerli maden ihtiyacını artırıyordu. 16. Yüzyıl tahrir defterlerine de bu durum yansımıştır. Devlet kırsal nüfustan hem aynı hemde nakdi vergi toplamaktaydı.¹⁶ Şunu da belirtmek gerekir ki, 16. Yüzyıl için bahsettiğimiz değerli maden bolluğu durumu, önceki yüzyıllarda tam tersi konumda olduğu yapılan birçok araştırma belirtilmiştir.

Avrupa'da 15. Yüzyılın hemen başlarında yirmi yıl süreyle ve yüzyılın ortalarında otuz yıl süreyle yaşanan ve oldukça iyi belgelendirilmiş olan gümüş kıtlıkları, 7. Yüzyıldan beri yaşanmış olanların tümünden daha şiddetliydi. ¹⁷ Çünkü mevcut değerli madenler ticaret arzına cevap veremeyecek durumdaydı. Yukarı da sıraladığımız olaylarla birlikte bu gibi değerli maden kıtlığı durumu ortadan kalkmaya başladı.

Ticaret hacminin artması bir yandan da dolaşımda olan değerli maden miktarının artması birbirini dengelemiyor aksine fiyat devrimine yani dünyada özellikle Avrupa kıtasındaki devletlerde ve Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında ticarete söz konusu ürünlerin ve diğer birçok şeyin fiyatlarının çok fazla yükselmesine neden oluyordu. Hollandalı gezgin Nicolas Cleynaerts yazdığı mektupta Salamanka'da tıraş olmak için yarım real vermek gerekiyor ki bu da niçin İspanya'da Flandr'da olduğundan daha fazla sakallı adam görüldüğünü açıklar heralde¹⁸ diye belirtiyor ve sadece ticarete söz konusu ürünlerin değil genel olarak her şeyin çok pahalı olduğunu işaret ediyordu. Unutmamak gerekir ki, bahsettiğimiz zaman diliminde henüz sanayi devrimi olmamıştı, yani üretim genel olarak insan emeğine bağlıydı buda üretim kapasitesinin sınırlı tutuyordu. Her ne kadar 16. Yüzyılda genel olarak nüfus artış eğiliminde ki yükseklikten bahsedilse de üretim kapasitesi tüketim isteğine cevap veremiyordu nüfus artışı artan iş gücü anlamına gelse de bir yandan da tüketimi artıran diğer etmenin kendisi oluyordu.

16. Yüzyılda İspanya, yenedünyadan yüklü miktarda değerli maden getirirken Portekiz'de Hint deniz yolları üzerinden başta baharat olmak üzere birçok değerli ürünü ithal ederek ticaret hacmini yükseltiyor ve Avrupa pazarlarında bu ürünleri satıyordu. Yeniz deniz yollarının keşfinden önce ise doğudan gelen emtialar bir anlamda transit ticaret vergilerine maruz kalıyor ve Avrupa'daki alıcılarına ulaşana kadar ticari malların fiyatları misliyle artıyordu. Özellikle Portekiz'in doğuya ulaşarak, bu deniz yollarında egemen olma ve doğu ticaretine doğrudan girmeleri, transit ticaret vergisinden büyük gelir elde eden birçok devleti olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Bu devletlerin başında Osmanlı İmparatorluğu gelmektedir. Yine aynı şekilde yaptığı keşiflerle güçlenen İspanya siyasi egemenliğini genişletmek amacıyla yeni hamleler yapıyor ve bunun sonucunda Portekiz gibi Osmanlı İmparatorluğu ile özellikle Akdeniz'de karşı karşıya geliyordu.

Özetlemek gerekirse, Coğrafi keşiflerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni deniz yolları ve yenedünyadan gelen değerli madenler piyasalardaki ürün fiyatlarının çok fazla yükselmesine yani bir anlamda enflasyona neden olmakla birlikte birçok ülkenin ekonomisinin sarsılmasına yâda olumsuz etkilenmesine neden olmuş ve siyasi olarak yeni anlaşmazlıklar doğurmuştur. Kimi ülkeler fiyat artışlarından kimi ülkeler ise (örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu) hem fiyat artışlarından hem de transit ticaret gelirlerinin azalmasından etkilenmiştir. Hint deniz yollarında önce Memlük'lüler ile Portekiz, ardından Osmanlılar ile Portekiz'in karşı karşıya gelmiştir.

Akdeniz'de ise doğrudan İspanya ile Osmanlı'nın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Sonuç olarak yenedünyanın keşfi ve yeni deniz yollarının kullanılması ekonomik ve siyasi bağlamda birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise çalışmamıza söz konusu olduğu gibi hem siyasi hem de ekonomik anlamda etkilendiğini düşünmekteyiz.

3.3 FİYAT DEVRİMİNİN OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK SİSTEMİNE ETKİLERİ

Sanayi devrimi öncesinde birçok toplum ve devlet gibi Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik sisteminin temelinde tarım ve tarımsal faaliyetler bulunmaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı ekonomik sisteminde ticaretin özellikle Transit Ticaretinde önemli bir yeri vardı. İmparatorluk hazinesi, gümrük resimlerinden sağlanan büyük nakit akışına her zaman şiddetle muhtaçtı. İşte bu nedenlerle sultanlar, kapitülasyon hükümlerine uyulmasına özen gösterirlerdi.¹⁹ Bununla birlikte tarım ve tarımsal faaliyetlerinde çok önemli bir yeri vardı. 16.yy Osmanlı İmparatorluğuna ait kesin nüfus verileri olmasa da, nüfusun yaklaşık olarak %90'lık bir kısmı kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Kırsal alanda yaşayan toplum doğal olarak tarımla uğraşmakta ve kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamakta (büyük çoğunluğu) ve ürün fazlalarını çeşitli bölgesel merkezlerde bazen mal karşılığı bazen de para karşılığı satmaktaydı. Kırsal kesimde tarımsal faaliyetle uğraşan nüfusun çok büyük bir bölümü devletin mülkü sayılan topraklar üzerinde tarımla uğraşıyorlardı.

Kırsal nüfus ürettikleri ürünler üzerinden vergilendiriliyor ve özellikle Tımar sisteminin uygulandığı bölgelerde vergi karşılığı düzenli asker sağlanıp hem de vergi toplama maliyeti neredeyse sifira indiriliyordu. Kırsal alanda yaşayan nüfusun önemli bir bölümü de göçebe olarak aşiretler halinde yaşayarak hayvancılıkla uğraşıyordu. Kırsal nüfus dışında kalan (tahmini) %10'luk kesim ise merkezlerde yaşayıp genelde tarım dışı (ticaret, zanaatkârlık veya devlet görevi vb.) işlerde uğraşıyorlardı. Temelde Osmanlı Ekonomik sistemi tarım ve tarımsal faaliyetlere dayanan bu sayede imparatorlukta iâşe sorununu çözen veya çözmeye çalışan ve tarımsal üretim vergileri sayesinde önemli bir askeri gücü maliyeti olmadan bulundurmaya dayalı ve transit ticarete çok önemli gelirleri olan bir sistemdi. Yine tarımsal üretime dayalı vakıf arazileri sayesinde toplumun sosyal ihtiyaçları karşılanıyor yâda karşılanmaya çalışılıyordu, hatta esnaflara faizli²⁰ para karşılığında destek sağlanıyordu.

Tarımsal üretime dayalı miri araziler sayesinde hanedana gelir veya gelirler sağlanıyordu. Aynı zamanda Transit Ticarettten yani Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına gelip

başka limanlara giden ticari emtialardan elde edilen çok büyük bir gelirden özellikle devletin harcamalarında kullanılıyor ve nakit para ihtiyacının çok önemli bir kısmını karşılıyordu. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğunda iktisadi sisteminin temelini tarım oluştururken transit ticarete ve iç-dış ticaret bu sistemde önemli bir yer tutmaktaydı.

4. OSMANLI DEVLETİNDE EKONOMİ

4.1 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İÇ TİCARET

Osmanlı imparatorluğunda iç ticaretin önemli bir yeri bulunmaktadır. İç ticaret, hem bölgesel panayırlar, hem mal satışları veya mal takası sayende hem de büyük kentlerin iâşe sorunu çözmek adına önemli bir yeri bulunmaktadır. İç ticaret sayesinde büyük kentlere hammadde (loncalar için) akışı ve yaşayan yoğun nüfus için gıda ürünleri sağlanıp bu ihtiyaç sorunu ortadan kaldırılıyordu (bu sayede ithalat hacmi ve ithalatta söz konusu olan ürünlerin üretim içindeki oranı sınırlı kalıyordu). Bu yöntemle özellikle imparatorluğun merkezi olan İstanbul'un iâşe sorunu ve ordunun temel gıda gereksinimleri sağlanıyordu.

Yurt içi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra, fazla kalan mal varsa, onun ihraç edilmesine müsaade edilirdi. Görülüyor ki iâşe ilkesine dayanan iktisadi politika için ihracat, üretim faaliyetinin hedefi değildir. Üretimin hedefi yurtiçi ihtiyacın karşılanmasıdır.”²¹ Tarım temelli iç ticaret tabii ki her zaman sorunsuz devam etmiyordu, ilkel metotlar ile tarım yapıldığından dolayı, iklim faktörü ve yaşanan doğa olayları doğrudan üretimi etkiliyor bunun sonucunda ise üretim fazlası veya üretim eksikliği gibi durumlar ortaya çıkabiliyordu. Aynı şekilde demografik yapıdaki değişimlerde iç ticaretteki arz talep dengesini doğrudan etkileyen sorunlardan biridir. Üretim azlığı olduğu dönemlerde imparatorluk içerisinde önemli iâşe ve fiyat sorunu baş gösteriyordu. Bu sorunlarda genel olarak mutsuzluk ve huzursuzluğa neden oluyordu, mühimme defter kayıtlarında yaşanan iâşe sorunu ile ilgili birçok kayıt bulmak mümkündür, örnek vermek gerekirse:

“Mısır Beylerbeyine: İstanbul'da pirinç sıkıntısı çekildiğinden, bol miktarda pirinç tedarik edilerek seferden önce İstanbul'a ulaştırılması.”²²

Bu sorunu çözmek amacıyla narh sistemi uygulanıyordu. Narhın etimolojik açıklamasını “Kelimenin aslı Farsça nirh (kıymet, fiyat) olup halk ağzında nark şeklinde de kullanılır.²³ Şeklinde ifade edebiliriz. Osmanlı ekonomik sistemine, İslam geleneğinden miras olarak gelen narh sistemini tarihsel olarak ise “Narh mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tesbit edilen üst sınırı ifade eder. Narhla ilgili olarak İslâm âlimleri farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı narhı câiz bulurken bir kısmı da karaborsayı teşvik edici olduğu görüşündedir.”²⁴ Şeklinde ifade edebiliriz.

Narhın bir görüş olarak karaborsayı teşvik edici olduğu kısmen düşünülse de, narhın “belirlenme işini kadı başkanlığındaki bir komisyona bırakmakla, adaleti amaçlar. Bu komisyon, fiyatı saptadıktan sonra, tespit edilen fiyat kadı siciline geçer.”²⁵ Narh sistemi Osmanlı devletinde çok dikkatle uygulanan bir kuraldı özellikle incelediğimiz dönem için, bu önem Lütfi Paşa'nın Asafnamesinde şu şekilde vurgulanmıştır;

“Rivâyet: Sultân Selim Hân hazretleri zaman-ı şerîflerinde et ahvâli ‘arz olundukda yeniçeri eti bazarda satılan narhdan eksiğe verilmek lâzım geldi deyü vezir-i a’zamn i’lam eyledükde sa’âdetlü Padişâh buyurmuşları ki: Cümle nar birdir, eğer yeniçeri ve eğer sâir nas. Şöyle ki narhın hilâtı zuhur ede. Vezir-i a’zama buyurmuşlar ki seni katl ederim. Hemân tedârük üzere olasın. Deyü kelâm etmişlerdi”²⁶

Özetle sistem amaç olarak İslami geleneğin mirası olarak adaletli olmayı almıştır, tabi ki sistemin yozlaştığı dönemler yâda olaylar da bulmak mümkündür. Narh sisteminin uygulandığı bir devlette iç ticarete söz konusu olan tarımsal ürünlerin devamlılığını sağlamak ve bu ürünlerin iç pazarda dolaşımını engelleyecek her türlü soruna çözüm bulmak çok önemli ve kilit bir noktaydı Osmanlı ekonomik sistemi için. Osmanlılar bu İslam geleneğinden gelen bu sistemin devamı ve düzenli çalışması için önemli derecede hassasiyet göstermiş, zaman zaman sadrazamlar sistemin denetimi için çarşıya çıkmış ve sisteme uymayanları cezalandırdıkları görülmüştür.

İç ticaret akışının düzenli sağlanabilmesi açısından, devlet eliyle kervansaraylar yaptırılmış, ticari yolların güvenliğinin korunması için önemli tedbirler alınmıştır. Bu yollar üzerinden kurulan kervansaraylarda ticaret kabilelerine üç güne kadar bedava konaklama imkânı sunularak çeşitli kolaylıklar sağlanmış ve “bu yolların güvenliğini sağlamak için derbentçi adı verilen yarı askeri bir örgüt kurulmuştur.”²⁷ Bu kervansaraylar aynı zamanda dış ticaret ve transit ticaret içinde kullanılıyordu ama temel olarak şunu ifade edebiliriz ki, ticarete her zaman önem verilmiş, ticaretin düzenli bir şekilde devam edip gelişmesi için çaba sarf edilmiştir.

Kervansaraylara verilen önem I. Selim’in kanunnamelerine de şu şekilde yansımıştır:

“Ve eger karban-saray içiçnde nesne ugurılınsa karban-saray içiçnde olanlara bulduralar amma karban-saraycılar emin ve mu’temed ki-mesne olalar her sabah yokliya kimesnenin esbabı sirka olundumu göre ve dahi kapusın açib destür vire eger bu vechle itdikten sonra bir kimesne benim esbabım gitdi dirse ‘amel olunmaya ve eger karban-saraycı yoklamadan destür virse giden esbabın kıymetin vire ve eger karban-saray taşradan delinüb esbab alındı ise taşradan mazinna ve muttehem olanı tutup teftiş idel.”²⁸

Yukarı da I. Selim’in kanunnamesinden verdiğimiz örnek detaylı bir şekilde devam etmektedir. Özetle Osmanlıların kervansaraylara verdiği önemi güçlendirecek bir örnek bulmak mevcuttur. Sonuç olarak baktığımızda imparatorluk içerisinde ki iç ticarete verilen önem düzeyi her zaman yüksek olmuş ve iç ticaret akışının sağlanması ve korunması devlet açısından her zaman önemli bir konu ve görev olmuştur.

4.2 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DIŞ TİCARET

Osmanlı İmparatorluğunun dış ticaret sisteminde ithalat yöntemi, yani imparatorluk sınırları dışarısından ürün satın alınımı ihracata oranla birçok zaman için daha fazla

gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde transit ticaret sisteminin de önemli bir yeri bulunmaktaydı. İmparatorluk sınırları içerisinde üretim fazlası olduğu zamanlarda ihracata izin verilir, öncelik her zaman için büyük kentlerin iâşesi, halkın ihtiyacının karşılanması, ordunun gereksinimlerinin giderilmesi ve iç pazarlar için gerekli ürünün sağlanması şeklinde olmuştur.

Yaşanan aksi durumlar ve alınan tedbirlerle ilgili mühimme defterlerinde bolca kayıt olmakla birlikte şu şekilde örneklendirebiliriz; “Akdeniz sahilinde olan kadılara; Mirali adasında sakin bazı reislerin İstanbul’a zahire getirmek için görevli oldukları halde zahireyi ülke dışına sattıkları duyulduğundan yakalanarak sicilleriyle birlikte Dergâh-ı Mualla’ya gönderilmeleri.”²⁹

Yine aynı mühimme defteri kayıtlarında ve diğer mühimme defterleri kayıtlarında bu durumun düzenli bir şekilde kontrol edildiğini, nüfus yoğun şehirlerin iâşelerinin sağlanması için, sistem içerisinde yani imparatorluk içerisinde ki diğer bölgelerden gönderilmesi gereken ürünlerin takibi yapılmak ve gerekli görüldüğü takdirde ihracatı yasaklanmaktadır, aşağıda belirteceğimiz mühimme kayıtları bunu doğrulayan bir örnektir:

*”Hükm-i şerif-i vacibü’l-ittiba’um varıcak, min-ba’d kefereye hamreylemek için üzüm bey’ itdürmeyüp taht-ı kazanuzda vakı’ olan bağların üzümün satmalu oldukda sahibelerine İstanbul zahiresiyçün varan gemilere bey’ itdürüp emr-i şerifüme muhalif kimesneye iş itdürmeyesiz. Şöyle ki; emr-i şerifüme muhalif kefereye üzüm satılup şıra eyledükleri istima’ oluna özrinüz makbul olmak ihtimali yokdur. Mu’ateb olmanız mukarrerdür; bilmiş olasız.”*³⁰

Yukarı da mühimme defterlerinden verdiğimiz tedbir örnekleri ile sonuç alınmadığında yani iâşe sorunu ortaya çıktığında ise ithalat yöntemi ile imparatorluk içerisine eşya (ithalata söz konusu olan her türlü ürün) akışı sağlanır ve kolaylaştırılmaya çalışılır. Bu bağlamda Osmanlılar ithalat önem vermekle birlikte genelde serbestçe yapılması için gerekli izinleri verirdi çünkü ithalat yurtiçinde ihtiyaç duyulan, ama ya hiç üretilmeyen veya az miktarda üretilen malların getirilmesi anlamında, iâşe ilkesine göre arzu edilen bir faaliyetti.³¹ Aynı zamanda siyasi sebepleri bir kenara bırakırsak Osmanlı Devletinin dış ticarete başka ülkelere kapitülasyon vermesinin (16. Yüzyıl için bu şekilde ifade edebiliriz, daha sonraki yüzyıllarda durum değişmiştir) bir diğer nedeni olarak bu durumu düşünebiliriz. İç ticaret başlığı altında belirttiğimiz kervansaray sistemine ek olarak, Osmanlı Devleti kapitülasyon verdiği yani imtiyaz verdiği ülkelerin tüccarlarına, imparatorluk sınırları içinde serbest bir şekilde mal alıp satma izni, can ve mal güvenliği ve mallarını serbestçe istedikleri pazarlarda satma izni vermiştir. Bununla birlikte yabancı tüccarların aralarında çıkacak problemler ise kendi kanunlarına göre halledilmesi garantisini vermekteydi. Bu tüccarlar genel olarak %2 ile %5 arasında gümrük vergisi verirdi ki buda oldukça düşük bir oran diyebiliriz.³² Özellikle 16.yy taşımacılık teknolojisinin şartlarını ve zorluklarını dış ticareti sınırlayan unsurlardan biri olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Transit ticaret Osmanlı imparatorluğu dış ticaret sistemi içerisinde bir gelir kapısı olarak önemli bir yeri bulunmaktaydı. İmparatorluğun sınırlarını, sahip olduğu ticari limanları, Akdeniz’deki üstünlüğünü ve üzerinde bulunduğu ticaret yollarını düşündüğümüzde çok bir büyük bir ticaret

hacmi ve bu hacme bağı olarak çok yüksek oranda vergi geliri kazanıldığını unutmamalıyız.

Bugün herkes coğrafi keşiflere kadar Osmanlı'nın transit ticaretin en büyük kontrolörü olduğunu ve bundan önemli gümrük gelirleri elde ettiği gibi aktif olarak katılarak da gelirlerini arttırdığını ve sonuçta dünya ekonomik sisteminde egemen güç olduğunu kabul etmektedir.”³³

4.3 OSMANLI DEVLETİNDE PARA SİSTEMİ

Osmanlı imparatorluğu içerisinde ki para sistemini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğunda 16. Yüzyıla kadar kullanılan gümüş akçeye ve altın sultaneye temelli para düzeni bulunmaktaydı. Tabii ki tüm ticari işlerde özellikle günlük hayatın ufak tefek alım satım gibi işlemlerinde bu paralar kullanılmıyordu, bunların yerine para sisteminin en altında yer alan bakır mangır kullanılıyordu.

16. Yüzyıla kadar bu sistem çeşitli merkezi müdahalelerle korunmaya çalışıldıysa da, özellikle 16. Yüzyıl boyunca yapılan fetihlerle imparatorluğun sınırları genişleyip farklı kıtalara, farklı para bölgelerine ve farklı ticari bölgelere dayanıp kapsayınca başka paralarda sisteme dâhil olmaya başladı. Şunu da belirtmekte fayda var ki, 16. Yüzyıl öncesinde de Osmanlı İmparatorluğu ticari bölgelerinde yabancı paralara ulaşmak mümkündü.

Siyasi ve iktisadi politikalarından dolayı Osmanlı altın sikkesi olan “Sultani” imparatorluk içinde tek altın sikke pozisyona ³⁴ getirildi veya getirilmeye çalışıldı. 16. Yüzyılda özellikle Akdeniz ticaretinde en yaygın (Venedik parası 16.yüzyıl boyunca hüküm sürmemiş, yenedünyadan gelen altın ile İspanyol parası da sıklıkla Akdeniz pazarlarında görülecektir) ödeme aracı Venedik Dükasıydı ki bu yüzden Osmanlı sultanisinin ağırlığı bu para birimine eşitlenmişti. Osmanlılar bu paranın yani sultaninin mevcut durumunu korumak için çok özen gösterdiler. Bu paranın sultaninin imparatorluk içinde hangi bölgelerde darp edilip edilmeyeceğine kadar gösterdikleri duyarlılık bunun bir anlamda kanıtıdır diyebiliriz. Aynı zamanda Osmanlılar uzun zaman boyunca uluslararası piyasalarda sultaninin yerini sağlamlaştırmak için değerini sabit tutmaya çalıştılar. Paranın unutulmaması gereken bir diğer önemi ise siyasi açıdan egemenlik anlamı taşımaktadır. Altın sultani parası için tekleştirme çabası verilirken gümüş sikke için aynı ölçüde bir politika söz konusu değildi ve bunun birçok nedeni vardı. İmparatorluk geneline bakıldığında altın sultaniden daha çok dolaşımda olan ve daha çok kullanılan gümüş sikkeleri sultani gibi tek tip yapmaya çalışmak birçok riskli unsuru beraberinde getirebilirdi.

Gümüş sikkenin bir diğer önemi ise yeniçerilerin maaşları bu para üzerinden hesaplanıp dağıtılıyordu bu da gümüş akçede yapılacak olumsuz bir değişiklikte olaylara siyasi bir boyut katıyordu. Siyasi boyutun dışında, yeniçeri ordusu yani merkezi orduda yaşanan gelir darlığı doğrudan İstanbul esnafını da olumsuz etkiliyordu. Para kullanımını sadece İstanbul gibi büyük şehirlerde yâda liman kentleriyle sınırlı değildi. “Para kullanımını özellikle 16. Yüzyılda, hem değerli madenlerin bolluşması hem de kırlarla kentler arasındaki iktisadi bağlantıların güçlenmesi nedeniyle çok yaygınlaşmıştı.”³⁵ Bu yaygınlıkla birlikte kırsal bölgelerde paraya

duyulan ihtiyaç artmış (ekonominin para talebi), gümüş akçe ve bakır mangır parasının kullanımı yoğunlaşmıştır.

Para kullanımının artmasıyla birlikte esnafa faizli kredi sağlayan para vakıflarının artması da bunun bir göstergesidir. Her ne kadar İslam dinine göre faiz almak yasak olsa da değişen dünyanın şartlarına ve problemlerine karşı Osmanlılar dönemin şartlarına göre pragmatik bir çözüm sayılabilecek “muamele” kavramı ile bu yasağı aşmaya çalışmışlardı. Kanuni Sultan Süleyman döneminin ünlü Şeyhülislamı Ebüssu’ud Efendinin bu konuda fetvasını örnek olarak verebiliriz;

“Sihhat üzere muamele-i şer’iyye ne veçhiledir? Beyan buyrula. El-Cevap: Mütevellî Zeyd, bir metai şer’le Amr’a bin yüz (1.100) akçeye bey’ eyüb metai Amr’a teslim itdükden sonra; Amr dahi ba’de’l-kabz ol metai Bekr’e bin (1000) akçeye tuta mütevellîye virse câiz görülmüştür.Ebüssu’ud-Câmiü’l-fetâvâ”³⁶

Para kullanımının yaygınlaşmasının olumlu yanları olmasıyla birlikte para sisteminde yâda paranın kendisinde yaşanacak herhangi bir olumsuz etkinin aynı şekilde tüm para bölgelerini de etkileyeceğini unutmamak gerekmektedir. Yukarıda yer alan coğrafi keşifler başlığı altında ifade ettiğimiz gibi coğrafi keşiflerin ve yeni deniz yollarının keşfedilmesiyle birlikte genişleyen ticaret sistemine ek olarak Amerika kıtasından gelen yüksek miktardaki değerli maden Osmanlı para sistemine de dâhil oluyor ve Osmanlı imparatorluğu içerisinde bolca görülmesine neden oluyordu. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu para sisteminin içerisinde önemli bir yeri ve rolü olan gümüş akçeyi bir anlamda olumsuz etkiliyordu.

Memlekette Osmanlı sikkesinden ziyade ecnebi sikkeleri tedavül ediyordu. Devlet bunların Osmanlı sikkesine tahvilini düşünmüyor, bilâkis Osmanlı paralarının ayarlarını ve sikkelerini azaltarak bu suretle istifade çareleri aradığından, altının ve eşyanın kıymeti o nisbette artıyordu.”³⁷

Değerli maden oranında ki artış ile birlikte hammaddeye olan talep aynı oranda artıyordu. Artan talebi karşılamak için Avrupalı devletler tarafından Osmanlı topraklarından yapılan resmi ithalat (verilen kapitülasyonlar ile yapılan ithalat buna örnektir) ve kaçak diye tabir edebileceğimiz ithalat yöntemi (iç pazar iaşesi için ihracatı yasaklanan ürünler) ile iç piyasada ki ürünlerin azalmasına ve fiyatlarının da bu oranda yükselmesine neden oluyordu. Bunların haricinde uzun vadeli olumsuz etki olarak “özellikle kıyı bölgelerindeki loncalar, hammaddelerin ihracından doğan kıtlıklar nedeniyle önemli bir darbe alıp üretime ara vermek zorunda kaldılar.”³⁸

Özetle, genel hatları ile değindiğimiz 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu para sistemi her en kadar pragmatik çözümler bulunsa da yaşanan gelişmelerden birçok yönlü olarak olumsuz etkilendiğini belirtebiliriz.

4.4 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YAŞANAN FİYAT ENFLASYONU

Yukarıda yer alan başlıklar altında ayrı ayrı incelediğimiz hususlarda yaşanan ekonomik problemin ve değişimin bir sonucu olarak 16.yüzyılda fiyat enflasyonu yaşanmıştır. Yaşanan fiyat enflasyonunu yani fiyatlardaki yükselmeyi aşağıda yer alan grafik ile gözler önüne sermek mümkündür. Fakat bundan önce enflasyonun ne demek olduğunu şu şekilde ifade edebiliriz;

Dolaşımdaki paranın dolaşımdaki mal hacmine göre artmasının ileri gelen para şişkinliği. Aslı Lâtincenin şişkinliği anlamındaki inflare sözcüğüdür. Para ve para yerine geçen her türlü senedin mal hacmine göre şişkinliğini diler getirir. Ne var ki bu şişkinlik belli bir ölçüye kadar enflasyon doğurmaz. Enflasyondan söz edebilmek için para değerinin düşmesi ve fiyatların yükselmesi gerekir.³⁹

Belirttiğimiz sözlük anlamını genişletmek yâda geliştirmek mümkündür fakat bizim açımızdan önemli kısmı paranın değerinin düşüp fiyatların yükselmesidir. Yaşanan fiyat devrimi, iâşe sorunu ve hızlı yükselen nüfus hareketlerinin ortaya çıkarttığı sorunlar gıda fiyatlarına olumsuz olarak yansımış ve fiyatları yükseltmiştir. İlgili dönemlerde yaşayan tüketicilerin (son tüketici, esnaf, lonca, tüccar, asker sınıfı, tımar sahipleri, vb.) yaşadıkları zorluk sadece fiyatların yükselmesi değil aynı zamanda devletin bu soruna bir çözüm olarak akçede yaptığı tağşişi de unutmamak gerekir. Çünkü her yapılan tağşiş sonrasında tüketicinin cebindeki akçenin gümüş oranı küçültülüyor ve parası aynı oranda değersizleşiyordu, buda tüketicilerin piyasadaki ihtiyaç pozisyonuna göre alım güçlerine darbe vuran çok önemli bir etkidir. Aynı zamanda birçok gıda yapımı için önemli bir madde olan tuzun fiyatı ise %609 oranında yükselmiştir.

Özetlemek gerekirse yukarıda yer alan verilerden de açıkça anlaşılacağız gibi fiyatlar ciddi ve sert bir şekilde yükselmiş. Özellikle yükselen ürünlerin birçoğunun insanlar için temel gıda maddeleri olduğunu ve bazı ürünlerinde yemek kültürleri açısından önemli olduğunu düşünürsek, bu artış birçok açıdan insanları olumsuz etkilemiştir. Bu artışlar ile birlikte ters orantılı bir şekilde akçenin değer kaybettiğini de düşünürsek ekonomik olarak olumsuz etkileri katlanarak artmıştır.

Yapılan devalüasyonla ilgili tablolar:³⁸

YIL	YÜZ DİRHEMDEN ADET	GÜMÜŞ GRAM ORANI
1431	260	1,181
1460	330	0,931
1480	400	0,768
1491	420	0,731
1572	450	0,682
1585	800	0,384
1600	950	0,323

YILLARA GÖRE DEVALÜASYON /1 ALTIN DÜKANIN AKÇE KARŞILIĞI	
1477	45
1488	49
1510	54
1523	55
1548	57
1550	60
1566	60
1575	60
1586	120

SONUÇ YERİNE

1477 yılında daha Coğrafi Keşiflerin yeni yeni başlaması ile bir altın dükânın, akçe karşılığının 45 birim olduğunu görüyoruz. II. Bayezid döneminde (1481-1512) başlayan devalüasyonun 30 yılda 9 birim arttığını görüyoruz. (%8 artış) Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Osmanlı Devleti'nin altın rezervinin en yoğunlukta olduğu dönem olduğu için devalüasyonun sadece 1 birim artış gözlemliyoruz. (%1 artış)

I. Süleyman döneminin (1520-1566) saray harcamaları, kadın saltanatın başlangıcı, uzun seferler, devlet masrafların artışı (örn: Damat Makbul İbrahim Paşa'nın yıllık akçesi önce 1 milyondan 2 milyona; sonra 3 milyona çıkarılması), rüşvetlerin ilk defa bu dönemde çıkması (Damat Rüstem Paşa dönemi), cari açığın ilk defa olması ancak bütün çıkılan seferlerden savaş tazminatı, aylık tazminatlar ve bolca altın hediyeleri ve tek seferlik için düşünülen Fransa'yla kapitülasyon antlaşması 46 yılda sadece 2+3 = 5 birim artmasını görüyoruz. (%9 artış)

Sokullu Dönemi denilen ve Sultan Süleyman'ın son 2 senesi, Sarı Selim döneminin (1566-1574) ve III. Murad'ın döneminin (1574-1595) ilk 5 yılı Osmanlı Devleti'nde yine de yükseliş dönemi ve ekonomik durumunun iyiliği olarak görülür ve herhangi bir devalüasyon görülmemiştir. (%0 artış)

Sokullu Mehmet Paşa'nın öldürülmesi sonucuyla kadın saltanatının daha da artması, sık sık vezirlerin ve defterdarların değişmesi, kapitülasyonların süreli hale görülmesi, devlet sisteminin çökmeye başlaması, harem harcamalarının artması, uzun süreli savaşlar ve savaş kazançların azalması ve ilk yenilgi savaşların olması dolayısıyla III. Murad döneminde ilk defa paranın değerliyle oynandı ve devletin kendisi ilk defa devalüasyona uğratılmıştır. Bir düka 60 akçe birimden 120 birim akçeye artmıştır. Ve akçenin değeri düşürülmüştür. (%100 artış)

Özetle 1477 yılında bir düka altının 45 birim akçenin üzerinden 110 yıl gibi geçtikten sonra 200 birim akçeye çıktığını görüyoruz. (%444 artış)

KAYNAKÇA

1. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b83f53280a262.13598113

2. <https://www.investaz.com.tr/yatirim/devaluasyon-nedir>

3. AnaBritannica Ansiklopedisi, “Akdeniz”, C1, S.256, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986

4. Braudel, Fernand, 2. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, çev., Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 22.

5. Tuncel, Metin “Akdeniz”, İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: DİA, C2) 229. Sayfa

6. Bloch, March, Feodal Toplum, çev., Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 115. Sayfa

7. Luther, Martin, Doksan Beş Tez, çev. C. Cengiz Çevik, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018)

8. Felsefe Ansiklopedisi, “Ptolemaios”, C2, S.169, Remiz Kitapevi, İstanbul, 2005

9. Ayrıca bakınız: Topkapı sarayında Fatih Sultan Mehmet’in koleksiyonu içerisinde bulunan, dünyanın günümüze kadar ulaşan ilk atlasıdır. 13.yüzyılda Bizanslı din adamları tarafından 3 nüsha olarak çoğaltılmış, bu nüshalardan 1’i Danimarka’da diğeri Vatikan’da en okunaklı olan nüshası ise Topkapı sarayı arşivlerinde bulunmaktadır. Orijinal nüshalar parşömen yani koyun derisi üzerine yazılmıştır. Aynı zamanda eser Fatih Sultan Mehmet’in emri ile Arapçaya tercüme ettiriliyor. Topkapı sarayında bulunan orijinal nüsha günümüze kadar toplamda 2 kere yenileme çalışması geçirmiştir. İlk çalışma Cumhuriyet yıllarında Ulu Önder Atatürk’ün emri ile 1926 yılında Topkapı sarayının envanteri çıkartılırken bu eser keşfediliyor ve eser bulunduğu bakımsız, yıpranmış ve çok kötü bir halde bulunuyor. Ulu Önder Atatürk’ün emri ile yurtdışında gelen bir bilim adamı sayesinde eser kısmen yenileniyor. Sonrasında 2000’li yılların başında tekrardan gün ışığı gören eser Prof. Dr. Celal Şengör’ün maddi katkılarıyla ve 7 sene süren devletten izin bekleme süreci sonunda eser tekrardan yenilendi, 7 sene beklenen izin sürecinde Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın da destekleri olmuştur. Eser Boyut Yayınları tarafından 2017 yılında basılıp, kazandırıldı.

10. Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005), C3, 83.sayfa

11. Kolomb, Kristof, Seyir Defterleri, çev., Sait Maden, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 211. Sayfa

12. Küçükkalay, A, Mesud, Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2001),154.

13. Gelişim Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul 1976 “Keşifler Çağı”, C6, 201. sayfa
14. McNeil, William, Avrupa Tarihinin Oluşumu, çev., Yusuf Kaplan, (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2015), 140-141. Sayfa
15. Berkes, Niyazi, Türkiye İktisat Tarihi, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 110-111.
16. Pamuk, Şevket, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 70. sayfa
17. Pamuk Şevket, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 40. Sayfa
18. Huberman, Leo, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, çev., Murat Belge, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 117. Sayfa
19. İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi – I, çev., Halil Berktaş, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 229. Sayfa
20. Demirtaş, H. Necati, Fetvalar ile Şeyhülislam Ebüssu’üd Efendi, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016), 152. sayfa
21. Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 43. Sayfa
22. 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565/1566), (Ankara: BOA Yayın No:21,1994),s 134. Sayfa
23. Kallek, Cengiz, “Narh”, DİA, 2006, C32, 387-389. Sayfa
24. Kütükoğlu, S., Mübahat, “Narh”, DİA, 2006, C32, 390-391. Sayfa
25. Kenan Mortan, Önder Küçükerman, Çarşı Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 94. sayfa
26. Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992), 268. Sayfa
27. Pamuk, Şevket, Osmanlı İktisadi Tarihi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 66. Sayfa
28. Yaşar Yücel, Selami Pulaha, I. Selim Kanunnamesi, (Ankara: TTK, 1995), 35. Sayfa
29. 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565/1566), (Ankara: BOA Yayın No:21,1994),s 167.
30. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564/1565), (Ankara: BOA Yayın No:21,1995), 25. Sayfa

31. Genç, Mehmet, Devlet ve Ekonomi, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 43. Sayfa
32. Tabakoğlu, Ahmet, Osmanlı Mali Tarihi, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 380.sayfa
33. Küçükcalay, A, Mesud, Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2001), 115.sayfa
34. Ayrıca bakınız: Artuk, İbrahim, Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000) eserinde Kanuni Sultan Süleyman döneminde basılan sikkeler örnekleri, darp edilme yılları ve değerli maden gramajlarıyla belirtilmiş, gümüş ve bakır paralarda yıllara göre önemli farklar görülürken altın para yani sultani genel olarak değerini korumuştur.
35. Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 26.
36. Demirtaş, H. Necati, Fetvalar ile Şeyhülislam Ebüssü'üd Efendi, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016), 152.
37. Karamursal Ziya, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 85.sayfa
38. *Osmanlı Devlet Teşkilâtı 1* (Türkçe). 1. cilt (İhlas Gazetecilik)

DIPNOTLAR

DIPNOT 1: <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/cografik-kesifler-1425>

DIPNOT2 : <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/cografik-kesifler-1425>